

самостійності; доступності й достатнього рівня складності; зв'язку теорії з практикою; професійно-педагогічної значущості знань; професійної компетентності, єдності свідомості та діяльності, інтеріоризації – екстеріоризації.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Дістервег А. Избранные педагогические сочинения / Адольф Дістервег. — М.: Учпедгиз, 1956.- 374 с.
2. Загвязинский В.И. Теория обучения: Современная интерпретация: учеб. пособие [для студ. высш. пед. учеб. заведений] / Владимир Ильич Загвязинский. — М.: Академия, 2001. — 192 с.
3. Коменский Я.А. Избр. пед. сочинения в 2-х т. Великая дидактика / Ян Амос Коменский; [ред. и вводн. ст., прим. проф. А.А. Красновского] — М.: Учпедгиз, 1982. - Т. 1. — 520 с.
4. Ушинский К.Д. Пед. статьи 1857-1961 гг. // Собрание сочинений в 11 т. / Константин Дмитриевич Ушинский; [ред. А.М. Еголина, Е.Н. Медынского, В.Я. Струминского]. — М.-Л.: АПН РСФСР, 1949. — Т.2. - 656 с.

УДК 376-056.264.016:81'367

ЛІНГВІСТИЧНІ АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ ЗНАТЬ ПРО СИНТАКСИС В УЧНІВ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ З ТПМ

Пімєнова К.О.
КУ імені Бориса Грінченка

Наукова стаття висвітлює лінгвістичні аспекти формування знань про синтаксис в учнів початкових класів з ТПМ. Визначає функціональну роль речення як одиниці мови та мовлення.

Научная статья освещает лингвистические аспекты формирования знаний о синтаксисе у учащихся начальных классов ТПМ. Определяет функциональную роль предложения как единицы языка и речи.

Research article shows aspects of linguistic knowledge of syntax in students primary school with severe speech-language disabilities (SSLD). Determine the functional role of the sentence as a unit of language and speech.

Ключові слова: учні з ТПМ, синтаксис, речення

Ключевые слова: ученики с ТНР, синтаксис, предложение

Keywords: students with severe speech-language disabilities (SSLD), syntax, sentence

Чи не найважливішим завданням сучасної теорії та практики логопедії є розробка ефективних методів подолання тяжких порушень мовлення. Внаслідок низького рівня розвитку мовлення молодших школярів з ТПМ, спостерігаються значні труднощі при засвоєнні знань з курсу української мови та набутті певних мовленнєвих умінь і навичок. Так як, мовлення є системою пов'язаних між собою слів для передачі думок, а останні виражаються лише у реченнях, особливого значення набуває питання формування синтаксичної сторони мовлення в учнів підготовчого та 1-4 класів з ТПМ на уроках української мови.

У початковому навчанні дітей зазначеної категорії курс «Українська мова» має практичне та корекційно-розвивальне спрямування, що полягає в усуненні дисбалансу у мовному та мовленнєвому розвитку; навчанні письму, читанню, зв'язного викладенню думок; отриманні знань з граматики та правопису і підвищенні рівня їх загального розвитку. У ньому центральне місце належить вивченню синтаксису, оскільки саме на його основі здійснюється засвоєння морфології, лексики, фонетики та орфографії. Крім того, опанування такими поняттями як словосполучення, речення, зв'язок слів у реченні є важливою передумовою мовленнєвого розвитку. Знання закономірностей сполучення слів і побудови речень допомагає правильно утворювати різноманітні конструкції, збагачує синтаксичні ресурси мовлення, сприяє повнішому й точнішому вираженню думок тощо. Структура початкового курсу з рідної (української) мови дає можливість ознайомити дітей з поняттям «речення», його формами, змістом, порядком та зв'язком слів у ньому, правилами вживання розділових знаків, інтонацією тощо. Робота над реченням проводиться систематично, поступово ускладнюючись протягом усього періоду навчання.

Засвоєння елементів синтаксису дітьми з ТПМ в початкових класах є основою для здобуття знань з цього курсу та оволодіння мовленнєвими уміньми і навичками, без яких неможливе подальше вивчення шкільних дисциплін.

Основним завданням роботи над синтаксисом у школі є формування у дітей правильних уявлень про мову, як засобу вираження думки, у досягненні комунікативних цілей. На думку сучасних дефектологів (Л.І. Бартенева, В.О. Кондратенко, Р.Є. Левіна, І.С. Марченко, Л.Ф. Спірова, Є.Ф. Соботович, В.В. Тарасун, В.В. Тищенко, Л.І. Трофименко, Н.В. Чередніченко, М.К. Шеремет та ін.), у процесі оволодіння мовленням учнями з ТПМ

особливого значення набуває робота над реченням як головної одиниці мови та мовлення. Вивчення граматичної будови, встановлення зв'язків між компонентами, визначення типів речення спрямовані на створення передумов для інтенсивного розвитку мовленнєво-мисленнєвих, інтелектуальних та творчих здібностей школярів цієї категорії. Отже, мета цієї статті – на основі аналізу літератури визначити лінгвістичні основи формування знань про синтаксис, а також з'ясувати функціональну роль речення як одиниці мови та мовлення.

Слово «синтаксис» походить від грецького «syntaxis» – побудова, порядок. Цей термін має два значення: перше стосується об'єкта вивчення (синтаксис мови), друге – розділу науки про мову (синтаксис як наука). Необхідно чітко розрізнити ці два поняття. Синтаксична система мови – це сукупність можливих моделей сполучення слів і структурно-функціональних типів речень, що обслуговують усі форми і види мовного спілкування. Синтаксис як розділ граматики вивчає значення форм слів, що виникають у поєднанні з іншими словами і формами, синтаксичні одиниці та відношення між ними, правила побудови зв'язних висловлювань [1, с.355].

Й досі у мовознавстві немає однозначної думки щодо визначення основної синтаксичної одиниці (І.Р. Вихованець, А.П. Загнітко, К.Ф. Шульжук та ін.). Загальноприйнятою концепцією синтаксичних одиниць вважається трикомпонентна система: слово (мінімальна синтаксична одиниця, словоформа), словосполучення й речення. Словосполучення та речення – це самостійні синтаксичні одиниці, основна відмінність яких полягає в тому, що речення виконує функцію комунікативної одиниці, а словосполученню вона не притаманна. Мінімальна синтаксична одиниця (слово) є складовою частиною речення або словосполучення. Система синтаксичних одиниць має свою ієрархію. Головним серед них є речення, оскільки воно єдине може найглибше відображати події та співвідносити останні з мовленнєвим актом. І.Р. Вихованець дає такі визначення синтаксичних одиниць [1, с.8-9]:

Мінімальна синтаксична одиниця – компонент речення або словосполучення, що виділяється на основі синтаксичного зв'язку чи семантико-синтаксичного відношення.

Словосполучення – підпорядкована реченню непередикативна синтаксична одиниця-конструкція, граматичне і змістовне поєднання двох або більше повнозначних слів (чи словоформ), яке зі змістовного боку є складним найменуванням явищ дійсності, а з формально-синтаксичного – сполученням повнозначних слів за допомогою сурядного або підрядного зв'язку.

Речення – основна предикативна синтаксична одиниця-конструкція, що протиставляється мінімальній синтаксичній одиниці та словосполученню за формою і функціями, являючи собою граматично організоване поєднання слів (або слово) та маючи певну смислову й інтонаційну завершеність. Функціонуючи в мовленні як мінімальна одиниця спілкування, воно є водночас одиницею формування й вираження думки.

Сучасні вчені-лінгвісти виділяють такі основні типи зв'язків у синтаксичних конструкціях: предикативний (двобічний взаємозв'язок), підрядний (однобічний) та сурядний (відсутність залежності).

В україністиці важливо розрізнити типи синтаксичних зв'язків від форм, тобто формальні способи вияву синтаксичних поєднань. В сучасній українській мові розрізняють чотири форми синтаксичних зв'язків: координація (взаємозалежність підмета і присудка), керування (головне слово вимагає залежного), узгодження (опорне слово набуває форми за комунікативними потребами, а залежне – дублює його форми), прилягання (головне слово не вимагає у залежного граматичних форм).

Також варто зазначити, що у словосполучення і речення є багато спільних ознак: граматична оформленість, тобто компоненти в них пов'язані синтаксичним зв'язком; однаковий будівельний матеріал: слово і словоформа; позначення розширеного факту дійсності.

Речення займає центральне місце в синтаксичній системі української мови. Оскільки це багатоаспектна синтаксична одиниця, головними ознаками якого є комунікативна спрямованість, співвіднесення з дійсністю, часова визначеність. Враховуючи усе вище сказане, речення, по праву, може вважатися основною одиницею не лише мови, але й мовлення. Тому, вважаємо за доцільне його розглянути більш детально.

Все більше дослідників в галузі української мови наголошують на тому, що речення необхідно розглядати як комплекс відносно незалежних підсистем, у яких необхідно розрізнити формальний, семантичний та комунікативний аспект.

З формального боку речення поділяють на прості (одна граматична основа) та складні (наявність декількох предикативних центрів). Структура простого речення співвідноситься зі своїми головними членами – підметом та присудком. Прості речення, що мають обидва головні члени називаються двоскладовими, ті що мають один – односкладовими. Односкладові речення поділяються на дієслівні та іменні. В дієслівних односкладових реченнях головний член виражається дієсловом і має ознаки присудка. Таку групу складають: означено-особові, неозначено-особові, узагальнено-особові та безособові речення. До іменних належать називні речення, головним членом в яких виступає іменник і має ознаки підмета.

Речення, що складається лише з головних членів речення, підмета та присудка, називають непоширеним;

якщо є другорядні члени (додатки, означення, обставини) – поширеним.

Наявність або відсутність тих чи інших членів речення дозволяє його охарактеризувати як повне чи неповне. Можливість пропуску членів речення пояснюється тим, що вони зрозумілі з контексту, з ситуації мовлення або зі структури самого речення. Досить часто просте речення може містити у собі такі компоненти як однорідні чи відокремлені члени речення, звертання, вставні чи вставлені слова або конструкції. В такому випадку вони відносяться до простих ускладнених.

Характер синтаксичних зв'язків і компонентний склад є основними розрізнявальними формальними характеристиками простого і складного речень. Якщо для просто речення головним є предикативний зв'язок, то для складного – сурядний та підрядний.

Важливу роль відіграє також семантичний аспект. За його допомогою, можливо розділити однорідні та неоднорідні члени речення, виділити узагальнюючі слова, усвідомити сутність прикладки як специфічного виду означення, природу уточнюючих членів речення, а також закономірність вживання розділових знаків у безсполучникових складних реченнях тощо.

Комунікативна організація визначає властивості речення як компонента тексту. Показниками комунікативної організації є синтаксична структура, порядок слів у реченні та інтонаційна модель.

Дослідження лінгвістичних основ складного речення розпочалося у другій половині ХХ століття. Більшість науковців (В.А. Белашапова, І.Р. Вихованець, А.П. Загнітко, К.Ф. Шульжук та ін.) визначають складне речення як синтаксичну одиницю, яка складається з предикативних одиниць, що поєднуються синтаксичними зв'язками та відношеннями. Головною особливістю складного речення є його поліпредикативність. В залежності від кількості предикативних частин складні речення поділяються на елементарні і ускладнені (неелементарні). Коли воно має три або більше складових, що поєднуються сурядним, підрядним або безсполучниковим зв'язком, його вважають ускладненим. Елементарне складається лише з двох мінімальних синтаксичних одиниць, поєднаних зв'язком сурядності або підрядності.

Сучасні мовознавці розподіляють складні речення на три основні типи: складносурядні (поєднання рівноправних частин), складнопідрядні (поєднання нерівноправних частин) і безсполучникові.

Залежно від мети висловлювання усі речення поділяються на розповідні, питальні і спонукальні.

Розповідне речення – це тип речення, яке містить у собі повідомлення про якийсь факт дійсності. Воно характеризується розповідною інтонацією, тобто підвищенням тону вимовлення на початку або всередині речення і пониженням його наприкінці. У кінці такого речення, як правило, ставиться крапка. За предикативними ознаками розповідні речення бувають: стверджувальні (в них можуть вживатися частки: *так, авжеж, ага, еге, гаразд, атож*); заперечні (в них можуть вживатися частки: *не, ні*, займенники: *ніхто, ніщо, ніякий, ніскільки*; прислівники: *ніде, нікуди, нізвідки, ніколи, ніяк*).

Питальне речення – це тип речення, яке містить настанову мовця на отримання відповіді. Вони утворюються за допомогою питальної інтонації, тобто підвищенням тону наприкінці речення, а також акценту на слові, у якому міститься суть питання. У кінці такого типу речення ставиться знак питання. На початку можуть стояти питальні займенники: *хто, що, який чий, котрий, скільки*; питальні прислівники: *як, де, куди, звідки, коли, доки, відколи, чому*, питальні частки: *хіба, невже, чи, що за*. Не кожне речення з питальною інтонацією містить настанову на отримання відповіді. За модальною ознакою (волевиявленням автора) питальні речення поділяються на: власне питальні – передбачають обов'язкову відповідь; риторично-питальні – не потребують відповіді. Ці речення виражають роздуми, сумніви, емоційний стан мовця і звернені до невизначеного адресата або й до самого мовця.

Спонукальне речення – це тип речення, що виражає наказ, вимогу, заклик, побажання, пораду мовця адресатові. Значення спонукування виражається, як правило, граматичними формами наказового способу дієслова-присудка, а також формами умовного (бажального) способу, спонукальними частками: *хай, нехай, бодай, годі* та ін., звертаннями (іменниками у кличному відмінку) і спонукальною інтонацією. У кінці таких речень залежно від категоричності ставиться крапка або знак оклику.

За емоційним забарвленням розповідні, питальні і спонукальні речення поділяються на: емоційно нейтральні та емоційно забарвлені.

Емоційно нейтральні речення (неокличні) – це розповідні, питальні й спонукальні речення з характерною для них інтонацією.

Емоційно забарвлені речення (окличні) – це розповідні, питальні, спонукальні речення, оформлені окличною інтонацією, тобто інтонацією з різними тембровими відтінками. Вони часто містять емоційні частки (що за; який; ну й; годі бо, нумо; невже та ін.) та вигуки (гей, о, ах та ін.).

Підсумовуючи усе вище сказане, можна з впевненістю стверджувати, що синтаксис починається із словоформи, а далі поділяється на синтаксис словосполучення, синтаксис простого, синтаксис ускладненого, синтаксис складного речення та синтаксис тексту. І кожне з цих відгалужень єдиного синтаксису має свої

специфічні правила й схеми. Оволодіння ними забезпечує, з одного боку, правильну побудову висловлювань різного типу, чітке й зрозуміле передавання власної думки іншим людям, з іншого — правильне розуміння чужих висловлювань. Речення – це основна синтаксична одиниця, що слугує засобом конструювання, оформлення і вираження мислення людини, її свідомості, відчуттів, емоцій. Мова стає засобом комунікації завдяки синтаксичним формам речення.

Застосування на практиці синтаксичних знань учнями підготовчих, 1-4 класів з ТПМ це досить складний процес, який вимагає від дітей високого рівня розвитку мисленнєвої діяльності. Оволодіння ними позитивно позначається на розвитку лексичних, фонологічних та морфологічних знань. Крім того, під час спостереження, аналізу, порівняння та синтезу мовного матеріалу, удосконалюється пізнавальна діяльність, що у свою чергу сприяє розвитку інтелектуальної сфери, особливо мисленнєвих процесів.

Проблема лінгвістичних аспектів формування знань про синтаксис в учнів з ТПМ досить ємна. Проведене дослідження всебічно не розкриває її, а розглянуті аспекти – не вичерпують усіх її сторін.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Белошاپкова В.А. Современный русский язык. Синтаксис / В.А. Белошاپкова – М.: Высшая школа, 1977. – 248 с.
2. Вихованець І.Р. Граматика української мови. Синтаксис : підручник / І.Р.Вихованець. – К., Либідь, 1993. – 368 с.
3. Загнітко А. П. Теоретична граматика української мови : Морфологія. Синтаксис: Монографія / А.П. Загнітко. – Донецьк: ТОВ «ВКФ «БАО», 2011. – 992 с.
4. Шульжук К. Ф. Синтаксис української мови : підручник / К.Ф. Шульжук. – К. : Академія, 2004. – 408 с.

УДК 376-056.34.015.3:8'373

СТАН СФОРМОВАНOSTІ ЛЕКСИЧНОЇ СТОРОНИ МОВЛЕННЯ У ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ З ПОРУШЕННЯМ РОЗУМОВОГО РОЗВИТКУ

Пінчук Ю.В.,

кандидат педагогічних наук, доцент

Денисенко О.І.,

Інститут колекційної педагогіки та психології

НПУ імені М.П.Драгоманова

У статті подано опис діагностичної методики, спрямованої на вивчення стану сформованості лексичної сторони мовлення старших дошкільників з вадами інтелектуального розвитку, та наведено результати проведеного експерименту.

В статье дано описание диагностической методики, направленной на изучение особенностей развития лексической стороны речи старших дошкольников с нарушениями интеллектуального развития, приведены результаты проведенного эксперимента.

State of the lexical aspects of speech in children preschool age with intellectual disabilities. The paper filed a description of diagnostic techniques, which aims to study the features of the lexical aspects of speech the senior preschool children with intellectual disabilities, and the results of the experiment.

Ключові слова: дитина з вадами інтелектуального розвитку, лексична сторона мовлення, старші дошкільники.

Ключевые слова: дети с нарушениями интеллектуального развития, лексическая сторона речи, старшие дошкольники.

Keywords: children with intellectual disabilities, lexical side of speech, senior preschool children.

Проблема формування лексичної сторони мовлення є однією з актуальних проблем навчання мови дітей з вадами інтелектуального розвитку. Притаманні риси мовленнєвого недорозвинення розумово відсталих дітей описуються в дослідженнях А.К.Аксьонової, М.Ф.Гнезділова, Р.І.Лалаєвої, В.Г.Петрової, О.С.Слепович, Є.Ф.Соботович, В.В.Тищенко та ін.

За даними Касселя, Шлезингера та М.Зесмана, більше 40% дітей з діагнозом F 70.0 починають говорити після трьох років. У дітей з вадами інтелекту затримується не тільки розвиток активного мовлення, вони значно гірше своїх здорових однолітків розуміють звернене до них мовлення. Середній запас слів дітей-олігофренів 5-6